

Л.В. Цалко

**ПАРАДЫГМА ВОБРАЗАЎ А.С.ПУШКІНА СА ЗНАЧЭННЕМ "ЯД"
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ТЭКСТАЎ АРЫГІНАЛАЎ І ІХ ПЕРАКЛАДАЎ
НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ)**

Мэта артыкула заключаецца ў выяўленні семантычнай і структурнай адпаведнасці вобразнай парадыгмы са значэннем "яд" у вершах А.С. Пушкіна і іх перакладах на беларускую мову. Аналіз паказаў, што названая парадыгма ў творах паэта даволі распаўсюджаная. Яна прадстаўлена словамі **яд**, **отрава** і налічвае 43 ужыванні. Асновай выдзялення вобразнай парадыгмы з'яўляецца тэматычная агульнасць левага элемента, а драбленне парадыгмы на асобныя групы – паняццёвая агульнасць правых элементаў. Напрыклад, у якасці вобразнай парадыгмы можа разглядацца такая мадэль, левы элемент якой аб'яднаны значэннем "паняцці вогненнай стыхіі", а правы элемент значэннем "чалавечыя пачуцці". Правым элементам парадыгмы з апорнымі кампанентамі **яд**, **отрава** ў перакладзе паэтычных твораў А.С. Пушкіна з'яўляецца сема "чалавечыя пачуцці, жаданні".

Значэнне лексемы яд 'усё, што шкодна ўплывае на каго-небудзь, што-небудзь' [1, 297], вызначае і характар метафарычнага кантэксту, які часцей за ўсё ўтвараецца пры дапамозе назоўнікаў. У творчасці А.С. Пушкіна паняцце атруты часта аб'ядноўваецца ў састаў метафарычных выразаў непасрэдна для абазначэння моцнага пачуцця разрушальнай сілы. Нават можна вылучыць прыклады сумяшчэння двух вобразаў, якія абазначаюць розныя формы гарачага, моцнага пачуцця і яго пагражальную, знішчальную сілу. Сустракаюцца аднолькавыя ў дзвюх мовах па будове, значэнні, функцыі метафарычныя словазлучэнні, напрыклад:

*Мрачится разум; дикий пламень
И яд отчаянной любви
Уже текут в его крови.*

*Слабее розум памутнелы;
Атрута распачнай любві
Ужо цячэ ў яго крыві.*

З вышэй прыведзенага відаць, што пераклад адэкватны арыгіналу. Абумоўлена гэта тым, што значэнне і эмацыянальнае ўспрыняцце лексемы яд цалкам аднолькавае ў беларускай і рускай мовах. У другім урыўку А. Александровіч, перакладаючы метафару яд, ідзе некалькі іншым шляхам:

*Потутили смущенный взгляд:
То три соперника Руслана;
В душе несчастные таят
Любви и ненависти яд.*

*Спусцілі долу свой пагляд
То тры сапернікі Руслана;
У сэрцы таяць страіны яд
Нянавісці й кахання чад.*

Вобразнасць прыведзенага фрагмента амаль захоўваецца, бо і ў першакрыніцы і ў перакладзе гаворыцца пра знішчальнае, разбуральнае дзеянне атруты, але на беларускай мове метафарычнае спалучэнне папаўняецца яшчэ адным кампанентам чад, што падкрэслівае нястрыманае праяўленне названых пачуццяў.

Пераклад, выкананы А. Куляшовым, паказвае на іншы падыход да метафары яд. Прыкладам могуць быць наступныя радкі з рамана "Яўгеній Анегін":

*Ты в ослепительной надежде
Блаженство темное зовешь,
Ты негу жизни узнаешь,
Ты пьешь волшебный яд желаний.*

*Але спачатку, як у казцы,
Надзей светлай ты жывеш,
Ты шчасце цьмянае завеш,
Ты п'еш атрутны сок жаданняў.*

Беларускі аўтар замяніў метафару яд на атрутны сок, у выніку вобразнасць прыведзенага фрагмента мяняецца, хаця адпаведнае прыпадабненне перададзена прыметнікам атрутны.

Кампаненты метафарычных словазлучэнняў з апорным словам яд пры перакладзе даволі часта замяняюцца іншымі. У гэтым плане паказальны наступны прыклад:

*В груди кипучий яд нося,
В светлице гетман заперся.*

*Атруту ў сэрцы несучы,
Запёрся гетман на ключы.*

Вобразнасць прыведзенага фрагмента захоўваецца, таму што і ў адным, і ў другім ўрыўку паказваецца вялікая разрушальная сіла моцнага пачуцця, але ў перакладзе адсутнічае лексема *кипучий*. М. Булахаў зазначае, што "існуюць вялікія разыходжанні паміж рускай і беларускай літаратурнымі мовамі ва ўжыванні дзеепрыметнікавых утварэнняў залежнага і незалежнага стану" [2, 35]. Аўтар лічыць, што ў рускай мове вельмі многа дзеепрыметнікаў кніжна-славянскага тыпу, якія адрозніваюцца ад прыметнікаў не толькі семантычна, але і стылістычна. "Гэта добра відаць пры супастаўленні такіх дзеепрыметнікаў (у атрыбутыўнай функцыі) з паралельнымі фомамі на -ячий, -учий (-ючий) усходнеславянскага паходжання, якія перайшлі ў катэгорыю прыметнікаў" (тамсама). Слова *кипучий* абазначае статычную прымету. Гэты прыметнік паходзіць з дзеепрыметніка незалежнага стану з суфіксам -уч, які належыць да ўласнага, старарускага паходжання. У сучаснай беларускай мове такія прыметнікі малаўжывальныя. Гэтым і тлумачыцца адсутнасць названай лексемы ў складзе метафарычнага словазлучэння.

Параўнаем і яшчэ некалькі прыкладаў з метафарай яд:

*Не пей мучительной отравы;
Оставь блестящий, душный круг;
Оставь безумные забавы
Тебе один остался друг.*

*Не пі пакутлівай атруты;
Пакінь бліскучы, душны круг,
Сваё шаленства і пакуты
Табе адзін застаўся друг.
1987 Я. Міклашэўскі*

*Не пі атруты, друг ласкавы:
Вір заглянае глыбінёй;
Пакінь бяздумныя забавы;
Адзін застаўся сябра твай.
1999 Я. Міклашэўскі*

Абодва прыклады зроблены Я. Міклашэўскім, аднак аўтар зусім па-рознаму перакладае дадзеную метафару. У другім выпадку пераклад больш набліжаны да арыгінала, адэкватна перакладзена метафара: захаваны яе кампаненты, будова, функцыя. У першым урыўку адсутнічае лексема *мучительный*, якая яшчэ больш падкрэслівае пакуты, мукі лірычнага героя од рознага роду пачуццяў. Першы раз перакладчык – раб, а ў другі – творца. Ён застаўся незадаволены, бо палічыў, што крытэрыям вартасці перакладу з’яўляецца вобразная эквівалентнасць. Тут відавочны творчы рост Я. Міклашэўскага.

Вобраз пакутлівай нуды абазначае, ужытае А.С. Пушкіным, спалучэнне *скуки яд*, якое дзякуючы акалічнасцям “*по капле, медленно*” ўзмацняе названы вобраз:

*Куда как весело! Вот вечер: вьюга воет;
Свеча темно горит; стесняясь, сердце ноет;
По капле, медленно глотаю скуки яд.*

*І ах, як весела! Вось змрок: завая вые;
А свечка ледзь гарыць; з натуі сэрца ные;
Глытаю па драбку сумоту, проста жах.*

П. Броўка ў перакладзе выкарыстоўвае іншае метафарычнае спалучэнне, каб перадаць змест арыгінала. Беларускі аўтар ужывае незвычайнае слова *драбок*, каб паказаць, падкрэсліць пакутліваю нуду. Часцей за ўсё гэта лексема ў беларускай літаратурнай мове спалучаецца са словам *цукар* і гэта невыпадкова, бо драбок ‘крупінка якога-небудзь цвёрдага рэчыва’ [1, 183]. Таму нелагічным з’яўляецца выкарыстанне метафарычнай канструкцыі *глытаю па драбку сумоту*. Гэта несумненна ідзе ад інтэрпрэтацыйнай вынаходлівасці, якая больш сумяшчаецца не з перакладам, а з іншымі формамі засваення і ўжывання мастацкіх з’яў. Пераклад жа патрабуе паважлівых адносін да арыгінала і ажыццяўляецца ў параметрах пэтыкі першакрыніцы. Безумоўна, такі пераклад вельмі арыгінальны, своеасаблівы і мае права на існаванне. Магчыма, ужыты П. Броўкам выраз *глытаю па драбку сумоту* – азначае “ўспамінаю ранейшую слодыч (цукар), якая ў дадзены момант сапраўды з’яўляецца атрутай”.

Метафара яд ужывалася класікам рускай літаратуры і як сімвал варожасці, нянавісці. У перакладзе гэта метафара замяняецца іншай:

*Повсюду тайно сеют яд
Его подосланные слуги
Там на Дону казачьи круги
Они с Булавиным мутят.*

*Усюды тайна сеюць муць
Яго падкупленыя слугі:
На Дон яны ў казаччы кругі
Мяцеж з Булавіным нясуць.*

У названым фрагменце выяўляюцца свае спецыфічныя асаблівасці ў адборы і арганізацыі моўных сродкаў, так апорнае слова метафары арыгінала яд робіць дадатковы акцэнт на дзеянне, якое вызываецца названым рэчывам, што надае нейкую экспрэсіўнасць. У Я. Коласа лексема *муць* не засяроджвае на сабе такой увагі, а гэта некалькі зніжае тое ўражанне, якое нясе названая метафара. У выніку мяняецца і вобразнасць твора. Аднак беларускі аўтар змог захаваць рытміка-інтанацыйны малюнак.

Што ж да перакладу метафарычнай серыі, звязанай з вобразам *змяі*, то яна захоўваецца амаль усюды з невялікімі зменамі.

*Кто чувствовал, того тревожит
Призрак невозвратимых дней:
Тому уж нет очарований,
Того змяя воспоминаний,
Того раскаянье грызёт.*

*Хто сэрца меў, таго трывожы
Былая здань былых надзей:
Той захапляцца даўно кінуў,
Таму гадзюка ўспамінаў
Нідзе спакою не дае.*

Вобразнасць прыведзенага фрагмента не змянілася, хаця ў перакладзе лексема *гадзюка* мае больш канкрэтнае значэнне і знікае яшчэ адно метафарычнае спалучэнне. Але і ў тым, і ў другім выпадку на думку прыходзяць непрыемныя, небяспечныя ўспаміны жыцця.

Параўнаем пераклад метафары з апорным кампанентам *змяя*, зроблены рознымі аўтарамі:

*В то время для меня влачатся в тишине
Часы томительного бденья:
В бездействии ночном живей горят во мне
Змеи сердечной угрызенья.*

*Не сплю я ў час такі; няма цяжсэй,
Як цягнуцца гадзіны вечна,
І ад бяздзеяння ўва мне яшчэ мацней
Гарыць дакор змяі сардэчнай.
Пераклад Я. Міклашэскага*

*Гады ў зняможнай цішы для мяне
Час цягнецца марудліва-няскора.
Ў бяздзеянасці начной душу пякуць мацней
Змяі сардэчнай колкія дакоры.
Я. Сіпакоў.*

Абодва перакладчыкі захавалі метафарычнасць слова змяя, аднак да рускай лексемы *угрызенья* падабралі аднолькавы беларускі эквівалент *дакор*, які семантычна вельмі блізкі да рускага адпаведніка. Гэта рашэнне перакладчыкаў вельмі правільнае, бо не парушае ні сэнсу твора, ні рытміка-інтанацыйнага малюнка. Трэба толькі адзначыць, што Я. Сіпакоў ужывае і яшчэ прыметнік *колкія*, які яшчэ раз падкрэслівае з’едлівасць, злосць успамінаў і творчы падыход да перакладу метафар.

Кампаненты метафарычнага спалучэння пры перакладзе могуць замяняцца іншымі:

*Всё чаще мне она приходит на уста
И падшего крест неведомою силой:
Владыко дней моих! Дух праздности унылой,
Любоначалия змеи сокрытой сей,
И празднословия не дай душе моей.*

*Часцей за ўсіх яна ідзе на вусны мне
І ўпаламу дае нязнаны подых сілы:
Уладыка дзён маіх! Ляноты дух панылы,
Уладалюбнасці, змяі падступнай той,
І марнаслоўнасці не дай душы маёй.*

На беларускую мову нельга перакласці *любоначалие, сокрытой, сей*, магчыма з-за ўжывання славянізмаў, якія ў “больш позній творчасці становяцца сродкам мастацкага адлюстравання, выконваюць спецыфічныя мастацкія задачы, якія абумоўлены тэмай, мэтай накіраванасцю, характарам вобразаў дадзенага твора, вершаванага кантэксту. З прычыны гэтага такія славянзмы аказваюцца звычайна сканцэнтраванымі ў межах пэўных твораў, якія ў адпаведнасці з указанымі задачамі патрабуюць стылістычна высокага славеснага афармлення” [3, 251].

Сустрэкаюцца выпадкі адэкватнага перакладу метафар разглядаемай групы:

*Тогда блажен, кто крепко словом правит
И держит мысль на привязи своей,
Кто в сердце усыпляет или давит
Мгновенно прошипелую змею.*

*Шчаслівы той, хто словам зрушыць
Трымае думку ў ланцугах сваю,
Хто ў сэрцы прысыпае альбо душыць
Імгненна прашыпелую змяю.*

*Но где же гетман? Где злодей?
Куда бежал от угрызений
Змеиной совести твоей.*

*Але дзе гетман-ліхадзей?
Куды ён збег, злачынца люты,
Змяінай совесцю сваёй?*

Бывае так, што ў МА разглядаемая метафара адсутнічае, а ў МП яна ўжываецца:

...Злые волны лезут в окна.

...Хвали-змеи ў вокны лезуць.

Прыдатак перадаў прымету прадмета праз адносіны да яго таго аб’екта, які названы самім прыдаткам-метафарай. Разам з тым, названая метафара як і прыметнік злыя, надзелена эмацыянальна-ацэнчнай функцыяй, характарызуе прадмет, дае яму больш канкрэтную і вузкую назву. Метафары-прыдаткі ў творах А.С. Пушкіна амаль не сустракаюцца. Для беларускай літаратурнай традыцыі гэты тып метафар характэрны, таму Я. Купала ўжыў яго пры перакладзе.

Захавалася ў перакладзе і метафарычнае спалучэнне, якое ўтварылася на аснове названага вобраза і абазначае дрэнныя якасці чалавека:

*Они веселье в сердце лили,
Шипела пена по краям.*

*Яны бяседу весялілі,
Шыпела пена па краях.*

У перакладах на беларускую мову адсутнічаюць метафары *язва*, якія характарызуюць душэўны стан лірычнага героя:

*Нет, я не дорожусь мятежным наслаждением,
Восторгом чувственным, безумством, иступленьем,
Стенаньем, криками вихханки молодой,
Когда, виваясь в объятиях змійей,
Порывом пылких ласк и звою лобзаний
Она торопит миг последних содроганий!*

*Не, я не даражусь бурліваасцю хацнення,
Юрлівым наступам, шаленствам азмрачэння,
Пакутай, стогнамі вакханкі маладой,
Калі яна змійей віецца хвіляй той,
Што пахапкап пяшчот і звабай пацалункаў
Міг набліжае слодычных дарункаў!*

А.С. Пушкін ужывае незвычайнае спалучэнне слоў *язва лобзаний*. Безумоўна, перакласці такое метафарычнае спалучэнне на беларускую мову зусім не проста. Лексема *лобзать* – стараславянскага паходжання, а, як вядома, запазычанне стараславяншмаў беларускай мовай было абмежавана. М. Стральцоў замяняе на *звабай пацалункаў*. Лірычнаму герою, магчыма, хочацца не толькі фізічнай асалоды, але і душэўнай. Фізічнае задавальненне без духоўнага сапраўды пакідае язвы. У МП у такім выпадку не зусім адчуваецца супрацьпастаўленне паміж платанічным і фізічным, бо лексема *зваба*, якая ўтварылася ад дзеяслова *вабіць*, – гэта тое, што прыцягвае, а не адкідае. Эмацыянальны стан героя ў МП перадае спалучэнне *шаленствам азмрачэння*, якое адсутнічае ў МА, таму можна сказаць, што прыгаданае адступленне кампенсуецца бліжэйшым кантэкстам.

*Перестань,
Не растравляй мне язвы тайной.*

*Мефіста, сядзь!
Вярэдзяць рану твае мовы.*

В. Сёмуха, каб паказаць цяжкія ўспаміны, ужывае метафару *рана*, якая ўжываецца ў розных стылях, а *язва* – мае пазычнае адценне, а гэта прыводзіць да адрознення ў стылістычных сістэмах рускай і беларускай моў.

Такім чынам, аналіз вобразных парадыгм А.С. Пушкіна дазваляе зрабіць вывад аб тым, што семантычныя кірункі метафарызацыі паняцця яд наступныя: сацыяльная сфера, разныя адценні моцнага пачуцця і яго знішчальная сіла, а таксама разумовыя дзеянні. Гэта сведчыць аб тым, што прааналізаваная парадыгма вобразаў валодае значным семантыка-стылістычным патэнцыялам у ідыястылі паэта.

Прыведзены пераклады ў большай ці меншай ступені разыходзяцца з арыгіналамі, але сам гэты факт нельга лічыць недахопам, бо нават пры значнай перабудове метафары, набор сем у большасці выпадкаў застаецца нязменным, хаця яны могуць аказвацца і за межамі метафарычных словазлучэнняў.

Літаратура

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Пад рэд. К.К. Атраховіча. – Мінск, 1980. – Т. 1. – 608 с.
2. Булахов М.Г. Основные вопросы сопоставительной стилистики русского и белорусского языков. – Минск, 1976. – 40 с.
3. Ильинская И. Е. Лексика стихотворной речи Пушкина. – М., 1970. – 270 с.

Summary

The paradigms of the forms with the meaning of “poison” and the peculiarities of their translation in the Belorussian language are exposed in the article.

Поступила в редакцию 05.07.04.